

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Solidariteit onder druk

de Beer, P.T.

Published in:
Socialisme en Democratie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
de Beer, P. (2012). Solidariteit onder druk. *Socialisme en Democratie*, 69(7/8), 30-38.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Solidariteit onder druk

PAUL DE BEER

Het kabinet dat na de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september zal aantreden, zal, ongeacht de samenstelling, ongetwijfeld een omvangrijk pakket van bezuinigingen en lastenverzwaringen aankondigen. De meeste burgers zullen de gevolgen daarvan de komende jaren aan den lijve ondervinden, doordat hun uitkering omlaaggaat, subsidies worden beperkt, zij meer gaan betalen voor de zorg of de kinderopvang, de belastingen worden verhoogd, en de meest onfortuinlijken doordat zij hun baan kwijtraken. Ook een regering waaraan de PvdA deelneemt, zal aan pijnlijke maatregelen niet ontkomen. De vraag die dan voor sociaal-democraten traditiegetrouw centraal staat, is of de sterkste schouwers de zwaarste lasten dragen. Anders gezegd: is het mogelijk om fors om te buigen en tegelijkertijd de solidariteit die in onze verzorgingsstaat is belichaamd in stand te houden?

30 Velen zijn hierover pessimistisch. Zij menen dat het maatschappelijke draagvlak voor solidariteit afbrokkelt.¹ Juist in economisch zware tijden zouden mensen aan hun eigen belang prioriteit geven en minder voor anderen over hebben. Dan roept steun aan EU-lidstaten die in financiële problemen verkeren veel weerstand op en lijkt zelfs het klimaat rijp om fors in de ontwikkelingshulp te snoeien. Ook binnenslands is solidariteit met zwakkeren en behoeftigen niet meer vanzelfsprekend. Als middengroepen moeten kiezen tussen hogere belastingen en lagere uitkeringen, is het niet denkbeeldig dat hun voorkeur naar het laatste uitgaat.

Over de auteur Paul de Beer is redacteur van S&D

Noten zie pagina 38

Het zijn echter niet alleen de economische crisis en de noodzaak van sanering van de overheidsfinanciën die de solidariteit onder druk zetten. Ook meer structurele ontwikkelingen, zoals individualisering, immigratie en globalisering, worden veelal als een bedreiging voor de solidariteit gezien. Meer dan genoeg reden voor een partij die solidariteit altijd hoog in haar vaandel heeft gedragen en dat in de toekomst misschien nog wel nadrukkelijker wil doen, om stil te staan bij deze bedreigingen en zich de vraag te stellen of en onder welke voorwaarden het draagvlak voor solidariteit in stand kan worden gehouden. In dit nummer van S&D wordt deze vraag van verschillende kanten belicht.

BEDREIGINGEN VOOR DE SOLIDARITEIT

Voor wie alleen naar de beschikbare cijfers kijkt, is er weinig reden om zich zorgen te maken over de stand van de solidariteit in ons land. Twee op de vijf Nederlanders doen vrijwilligerswerk en bijna een op de drie verleent mantelzorg aan een hulpbehoevend familielid of kennis.² In 2009 schonk de Nederlandse bevolking bijna € 2 mrd aan goede doelen.³ De overheid hevelt jaarlijks zo'n € 75 mrd (12,5% van ons totale inkomen) in de vorm van sociale uitkeringen over van rijkere naar armere huishoudens.⁴ En met een ontwikkelingsbudget van nog altijd 0,7% van ons bruto binnenlands product behoort Nederland tot de mondiale top.

Deze bemoedigende cijfers zeggen echter weinig over de vooruitzichten voor het behoud van de solidariteit in de toekomst. Er doemen tal van bedreigingen op die de huidige solidariteit

niet tot een rustig bezit maken. Juist doordat Nederland zich nog altijd onderscheidt door een hoge mate van zowel informele, vrijwillige als formele, georganiseerde solidariteit, kunnen die bedreigingen voor ons land des te ingrijpender zijn. In dit artikel passeert een aantal ontwikkelingen die de solidariteit onder druk (kunnen) zetten de revue en probeer ik vast te stellen hoe bedreigend ze zijn. Het gaat achtereenvolgens om:

- > individualisering;
- > toenemende diversiteit en heterogeniteit;
- > professionalisering en bureaucratisering;
- > globalisering en europeanisering;
- > toenemende kennis over individuele risico's.

Alvorens op deze mogelijke bedreigingen voor de solidariteit in te gaan, is het belangrijk eerst aan te geven wat ik in dit artikel onder solidariteit versta.

SOLIDARITEIT IN SOORTEN EN MATEN

Er zijn vele definities en interpretaties van solidariteit in omloop en dat maakt de discussie hierover vaak verwarrend. Ik definieer solidariteit als iedere handeling die ten goede komt aan een ander zonder dat men de zekerheid heeft van een gelijkwaardige tegenprestatie.⁵ In deze definitie is de vraag of een handeling als solidair kan worden aangemerkt, dus niet afhankelijk van de achterliggende motieven of attitudes. Niet omdat die er niet toe doen, maar omdat het in de politiek en het (overheids)beleid uiteindelijk altijd gaat om daden in plaats van om woorden. Armen zijn er niet mee geholpen als welgestelden hun solidariteit met hen uitspreken, maar alleen als zij de armen daadwerkelijk helpen. Volgens deze definitie hoeven aan solidariteit dus ook geen warme gevoelens van naastenliefde of altruïsme ten grondslag te liggen. Koude solidariteit — zoals hulp aan armen via een verplichte belastingafdracht — is net zo goed solidariteit als warme solidariteit — zoals spontane vrijwillige hulp aan iemand die in nood verkeert.

Conform deze definitie is solidariteit een zeer gevarieerd en veel voorkomend verschijnsel, zoals al bleek uit de voorbeelden die ik hierboven gaf. Ze kan formeel (georganiseerd) en informeel (min of meer spontaan) zijn, vrijwillig en verplicht, gericht op een bekende of op een anoniem persoon. Een belangrijk theoretisch onderscheid is dat tussen eenzijdige en tweezijdige of wederkerige solidariteit. Bij eenzijdige solidariteit kan degene die een ander helpt of ondersteunt redelijkerwijze geen tast-

De sterke nadruk op individuele verantwoordelijkheid suggereert dat mensen werkelijk onafhankelijk kunnen zijn

bare tegenprestatie verwachten. Hulp aan een zwaar gehandicapt kind en aan een terminaal zieke patiënt zijn daar voorbeelden van. Maar ook een aalmoes aan een bedelaar of noodhulp aan de slachtoffers van een natuurramp valt hieronder.

Bij tweezijdige of wederkerige solidariteit verwacht men wel een tegenprestatie, maar of men die daadwerkelijk ontvangt en of die gelijkwaardig is aan de eigen bijdrage, is onzeker. Een verzekering is op dit principe gebaseerd: je betaalt een premie in de verwachting dat je een vergoeding krijgt als je schade lijdt (als gevolg van inbraak, ongeval, ziekte, werkloosheid et cetera), maar het is onzeker of je ooit een gelijkwaardige vergoeding zult ontvangen. Bij een verzekering hoop je meestal dat dit niet het geval is, want dan heb je geen schade geleden. Ook burenhulp en een vriendendienst zijn vaak op het principe van wederkerigheid gebaseerd.

In de praktijk is er vaak sprake van een mengvorm van eenzijdige en tweezijdige solidariteit, waarbij je wel enige tegenprestatie verwacht, maar er niet van uitgaat dat deze gelijkwaardig is aan je eigen bijdrage. Een

voorbeeld daarvan is de AOW. Hoewel iedere bewoner van Nederland vanaf (nu nog) 65 jaar aanspraak maakt op een AOW-uitkering, dragen hogere inkomensgroepen gedurende hun actieve leven veel meer bij aan de financiering van de AOW dan zij naar verwachting vanaf hun pensioen zullen ontvangen.

Het is belangrijk deze verschillende vormen van solidariteit in gedachten te houden als we ons richten op een aantal mogelijke bedreigingen voor solidariteit, aangezien deze verschillende kunnen uitwerken voor verschillende vormen van solidariteit.

INDIVIDUALISERING

De term individualisering kent zo mogelijk nog meer interpretaties dan solidariteit,⁶ maar gevoelsmatig is het niet verwonderlijk dat zij vaak als tegengesteld of zelfs tegenstrijdig worden beschouwd. Terwijl solidariteit betrekking heeft op de (positieve) band tussen mensen, benadrukt individualisering juist de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van het individu. Toch betekent dit niet dat individualisering per se solidariteit ondermijnt. De toenemende zelfstandigheid en onafhankelijkheid van individuen heeft vooral betrekking op het verzwakken van hun binding met traditionele instituties, zoals de kerk, politieke partijen, vakbonden en — wellicht — het gezin. Daarvoor in de plaats zijn echter nieuwe afhankelijkheden gekomen: van publieke voorzieningen (onderwijs, gezondheidszorg, sociale zekerheid, wegen en openbaar vervoer) van mondiale economische en ecologische ontwikkelingen. Individualisering betekent vooral dat de afhankelijkheid van concrete personen in de directe omgeving, die overigens zeker niet geheel verdwijnt, deels plaatsmaakt voor afhankelijkheid van anonieme derden en grotere institutionele systemen. De Franse socioloog Émile Durkheim betoogde al meer dan honderd jaar geleden dat dit leidt tot een vervanging van mechanische solidariteit door organische solidariteit (zie hierover verder de bijdrage in dit nummer van Van Oorschot en Jeene).

Cruciaal voor de gevolgen van individualisering voor solidariteit is of de geïndividualiseerde burger nog voldoende besef heeft van zijn afhankelijkheid van zijn medeburgers. De sterke nadruk op individuele verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid in de huidige beleidsretoriek suggereert dat mensen werkelijk onafhankelijk (kunnen) zijn en kan daardoor bij burgers de illusie van onafhankelijkheid oproepen. Als iedereen geacht wordt zoveel mogelijk voor zichzelf te zorgen (zelfredzaamheid), stimuleert

Als iedereen zoveel mogelijk voor zichzelf moet zorgen, stimuleert dat mensen niet om zich ook om anderen te bekommeren

dat mensen niet om zich ook om anderen te bekommeren. Om de solidariteit in een individualiserende samenleving in stand te houden is het dus belangrijk dat de overheid burgers juist wijst op hun wederzijdse afhankelijkheid. In dit licht bezien vormen de recente pleidooien voor ‘samenredzaamheid’, waarbij burgers problemen in eigen kring gezamenlijk aanpakken, zoals in de zogenaamde eigenkrachtconferenties, een welkome nuancering.

Individualisering kan ook een bedreiging voor solidariteit vormen, als ze de bereidheid of het vermogen van mensen om zich in anderen te verplaatsen, aantast. Individualisering zou dan overgaan in ‘individualisme’, een sterke gerichtheid op het eigen belang die leidt tot minder bereidheid om anderen te steunen of aan de samenleving als geheel bij te dragen. Individualisme in deze zin lijkt inderdaad strijdig met solidariteit. Toch passen hierbij twee belangrijke kanttekeningen.

In de eerste plaats is er weinig feitelijk bewijs dat mensen steeds egoïstischer of egocentrischer zouden worden. Verschillende vormen van vrijwillige solidariteit laten in ieder geval

geen dalende trend zien.⁷ Volgens het CBS is het percentage van de bevolking van achttien jaar en ouder dat georganiseerd vrijwilligerswerk doet, toegenomen van 19 in 2001 naar 22 in 2009.⁸ De giften aan 'goede doelen' via donaties, contributies en collectes namen tussen 2006 en 2011, ondanks de economische crisis, toe van € 1,12 mrd naar € 1,39 mrd.⁹

In de tweede plaats kan aan solidair gedrag ook welbegrepen eigenbelang ten grondslag liggen. Tweezijdige of wederkerige solidariteit is immers gebaseerd op de verwachting dat men zelf — op termijn — baat kan hebben bij solidair gedrag, zoals bij een verzekering of wederzijdse hulp. Deze solidariteit staat dus niet op gespannen voet met het eigen belang. Toenevend individualisme zou dan vooral leiden tot een verschuiving van eenzijdige naar tweezijdige solidariteit, maar niet noodzakelijkerwijze tot een afname van solidariteit. Cruciaal voor tweezijdige solidariteit is wel dat men voldoende vertrouwen heeft dat anderen de 'ontvangen solidariteit' later zullen terugbetalen. Algemeen vertrouwen in de medeburger is dus wel een belangrijke voorwaarde voor behoud van solidariteit. Maar daarmee is het in Nederland bepaald niet slecht gesteld. Volgens de European Values Study nam het percentage van de Nederlandse bevolking dat vindt dat mensen in het algemeen te vertrouwen zijn zelfs toe van 45% begin jaren tachtig tot 62% in 2008.¹⁰

TOENEMENDE DIVERSITEIT EN HETEROGENITEIT

Een tweede, vaak genoemde bedreiging voor solidariteit is de toenemende diversiteit en heterogeniteit van de bevolking. Mensen zouden eerder bereid zijn tot solidariteit met anderen die op hen lijken dan met mensen die sterk van hen verschillen. Toenemende sociaal-culturele diversiteit als gevolg van immigratie en het groeiende aandeel allochtonen kan aldus een bedreiging vormen voor de solidariteit. De Amerikaanse politoloog en socioloog Robert Putnam claimt zelfs dat grotere etnische diversi-

teit niet alleen de band tussen etnische groepen verzwakt, maar ook de band binnen etnische groepen. Volgens hem hebben autochtonen (in zijn onderzoek: blanke Amerikanen) die in een etnisch diverse wijk wonen, de neiging om 'in hun schulp te kruipen' (*hunkering down*) waardoor ook de binding met andere autochtonen zwakker zou worden.¹¹

De giften aan goede doelen zijn de afgelopen jaren toegenomen, ondanks de economische crisis

Zijn onderzoek is echter niet onweersproken. In ander (Europees) onderzoek werd het negatieve effect van etnische diversiteit op binding en vertrouwen niet gevonden.¹² Dit is niet verwonderlijk, want het is onwaarschijnlijk dat etnische of culturele diversiteit *als zodanig* de sociale samenhang vermindert. Het is veel aannemelijker dat dit afhangt van de subjectieve sociale afstand die groepen ten opzichte van elkaar beleven. Een verschil in etniciteit of culturele achtergrond kan samengaan met een grotere ervaren sociale afstand, maar dit hoeft niet.

Uit sociaalpsychologische experimenten is bekend dat het relatief eenvoudig is om mensen zich op grond van een willekeurig criterium met elkaar te laten identificeren dan wel zich van elkaar te laten onderscheiden. Dat wil zeggen, wie tot de *in-group* en wie tot de *out-group* behoort staat niet van tevoren vast, maar is in hoge mate geconstrueerd en kan dus ook worden gemanipuleerd. Als er in een samenleving scherpe scheidslijnen lopen tussen etnische groepen, bevordert dit de solidariteit tussen die groepen niet. Maar de praktijk leert ook dat andere verschillen of overeenkomsten tussen individuen veel belangrijker kunnen zijn dan etnische verschillen. Denk aan de brede sympathie die de minderjarige asielzoeker Mauro

opriep toen hij Nederland dreigde te worden uitgezet. De voortdurende media-aandacht voor etnische tegenstellingen in het afgelopen decennium heeft de inter-etnische solidariteit echter geen goed gedaan.

Vergelijkbare kanttekeningen kunnen worden gemaakt bij de vermeende tegenstelling tussen jongeren en ouderen of tussen generaties. Er zijn ongetwijfeld veel meer overeenkomsten dan verschillen tussen jongeren en ouderen, terwijl de verschillen binnen beide groepen juist enorm groot zijn. Als de strijdige belangen — die er ook zijn — echter voortdurend worden benadrukt en er consequent over bevoorrechte babyboomers en verwende jongeren wordt gesproken, vergroot dit de ervaren sociale afstand tussen de generaties en komt de solidariteit tussen jong en oud onder druk te staan.

Steeds maar weer praten over 'bevoorrechte babyboomers' en 'verwende jongeren' vergroot de afstand tussen de generaties

Er is nog een andere reden waarom diversiteit en solidariteit niet strijdig met elkaar hoeven te zijn. De wederzijdse afhankelijkheid van burgers in een moderne samenleving, die de basis vormt voor Durkheims organische solidariteit, is nu juist gebaseerd op diversiteit. Door vergaande arbeidsdeling en specialisatie onderscheiden mensen zich van elkaar en worden ze van elkaar afhankelijk. Nu heeft de analyse van Durkheim alleen betrekking op diversiteit in arbeidspatronen. De vraag is of ook andere vormen van diversiteit de onderlinge afhankelijkheid kunnen vergroten en daarmee solidariteit kunnen bevorderen. Dit is niet evident. Als verschillende etnische groepen in hun eigen enclaves leven en weinig relaties met elkaar onderhouden kan dit juist de onderlinge afhankelijkheid verzwakken. Maar als erkend

wordt dat arbeidsmigranten een waardevolle bijdrage leveren aan de economie door werkzaamheden te verrichten die autochtonen niet willen of kunnen doen, kan dit de solidariteit tussen etnische groepen versterken. Opnieuw is hierbij de perceptie van groot belang: ziet men immigranten als een bedreiging of als welkome arbeidskrachten?

Hetzelfde kan gelden voor andere maatschappelijke scheidslijnen. Als hoog- en laagopgeleiden steeds meer in gescheiden werelden leven, ook letterlijk door ruimtelijke segregatie van sociaaleconomische klassen, vergroot dit de beleefde sociale afstand, wat de bereidheid tot onderlinge solidariteit kan schaden.¹³ Ook in dit geval is het van groot belang of men de andere groep nog (h)erkent als deel van de eigen gemeenschap die een nuttige bijdrage levert aan de samenleving.

PROFESSIONALISERING EN BUREAUCRATISERING

De ontwikkeling van de verzorgingsstaat kan worden gekenschetst als een voortgaand proces van professionalisering en bureaucratisering. Betaalde en speciaal hiervoor opgeleide hulp- en dienstverleners in dienst van (steeds grotere) bureaucratische organisaties hebben de rol van onbetaalde, informele hulpverleners en onderlinge hulp steeds meer overgenomen. Het is goed om, in de geest van de socioloog Max Weber, de grote voordelen hiervan nog eens te onderstrepen. Deze ontwikkeling heeft immers bijgedragen aan de hoge kwaliteit en brede toegankelijkheid van de diensten en aan gelijke behandeling van alle burgers. Hulp wordt niet meer als een gunst geboden op basis van liefdadigheid, maar is een wettelijk recht geworden waarop alle burgers aanspraak maken (zie hierover uitgebreider de bijdrage van Margo Trappenburg aan dit nummer).

Deze onbetwistbare voordelen nemen niet weg dat professionalisering en bureaucratisering ook te ver kunnen doorschieten en daardoor de solidariteit kunnen bedreigen. Veel critici van

de moderne verzorgingsstaat stellen dat deze ontwikkelingen hebben geleid tot passiviteit en afhankelijkheid van de burgers.¹⁴ Burgers zouden niet meer proberen eerst zelf, in eigen kring, hun problemen op te lossen, maar onmiddellijk een beroep doen op professionele hulp. Vervol-

Er zou nog meer aandacht moeten komen voor de wisselwerking tussen professionele en informele hulp aan burgers

gens worden zij ook niet geprikkeld om weer op eigen benen te staan en hun lot in eigen hand te nemen. Bovendien is bij deze 'koude' solidariteit de band tussen bijdragen, in de vorm van belastingen en premies, en ontvangsten, in de vorm van uitkeringen en dienstverlening, verbroken. Dit zou de bereidheid om bij te dragen ondergraven. Het resultaat is *free rider*-gedrag, waarbij mensen wel profiteren, maar zich proberen te onttrekken aan hun verplichte bijdrage.

Of professionalisering en bureaucratisering van solidariteit daadwerkelijk de vrijwillige, informele solidariteit ondergraven (de *crowding out*-these) is de vraag. Het meeste onderzoek lijkt dit niet te bevestigen.¹⁵ Zoals gezegd is er nog altijd een indrukwekkende deelname aan vrijwilligerswerk en mantelzorg. Professionele hulp kan juist ondersteuning bieden aan informele hulp, al vereist dit soms wel een andere organisatie van die hulp. Meer aandacht voor de wisselwerking tussen professionele en informele hulp is dan ook wenselijk. In het beleid is hiervoor overigens ook steeds meer oog, zoals blijkt uit de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de reeds genoemde eigenkrachtconferenties. Het gevaar is hierbij echter aanwezig dat men veronderstelt dat als professionele dienstverleners zich terugtrekken, informele hulpverleners het gat vanzelfsprekend opvullen. Zoals Margo Trappenburg

in dit nummer laat zien, kan dit ertoe leiden dat wie geen sociaal netwerk heeft, tussen de wal en het schip valt en dat sommige burgers worden overbelast, terwijl anderen zich aan de informele solidariteit onttrekken.

Een ander aandachtspunt betreft de band tussen bijdragen en ontvangsten. Dat deze niet direct aan elkaar gerelateerd zijn is de essentie van solidariteit — anders zou er sprake zijn van een gewone markttransactie. Maar dat neemt niet weg dat het voor de bereidheid om bij te dragen wel van belang is dat de betalers een relatie zien met de diensten die voor hun betaling worden geleverd. Het vooruitzicht dat men later zelf zal (kunnen) ontvangen kan hierbij van belang zijn (bijvoorbeeld bij de AOW en de gezondheidszorg), maar ook het vertrouwen dat de hulp terechtkomt bij degenen die het echt nodig hebben en dat deze niet een groter beroep op ondersteuning doen dan onvermijdelijk is (zie de bijdrage van Van Oorschot en Jeene).

EUROPEANISERING EN GLOBALISERING

Wellicht de grootste bedreiging voor de solidariteit komt momenteel uit het buitenland, in het bijzonder de EU. Enerzijds doet 'Brussel' een zwaar beroep op onze solidariteit om de zwakke Zuid-Europese landen bij te staan. Anderzijds verplicht de Europese Unie ons om het overheidstekort volgend jaar tot 3% van het bbp terug te dringen en op termijn structureel begrotingsevenwicht te realiseren, wat ons tot omvangrijke bezuinigingen of lastenverhogingen noopt. Men kan tegenwerpen dat deze verplichtingen ons niet worden opgelegd, maar dat Nederland hiermee zelf heeft ingestemd. Bovendien is het, volgens de voorstanders, uiteindelijk in ons eigen belang om de euro in stand te houden en de staatsschuld niet te ver te laten oplopen (zie de bijdrage van Van Riel en Bos in dit nummer). Toch is het voor velen moeilijk te verkroppen dat de Nederlandse burger moet bloeden voor de schulden van Griekenland en Spanje, terwijl tegelijkertijd bezuinigd wordt op onze eigen publieke voorzieningen.

De spanning tussen nationale en Europese solidariteit vloeit onvermijdelijk voort uit het feit dat de verzorgingsstaat een nationaal karakter heeft. Solidariteit is nooit grenzeloos, maar beperkt zich tot een welomschreven gemeenschap. Voor een belastingbetaler uit Goes lijkt de bijstandsmoeder uit Leeuwarden daar wel toe te behoren, maar de werkloze jongere in Athene niet. Zolang burgers zich geen lid voelen van een Europese gemeenschap, maar alleen van een nationale of lokale gemeenschap, zal het draagvlak voor solidariteit met andere EU-lidstaten gering blijven, zeker als deze ten koste lijkt te gaan van de nationale solidariteit. Alleen met een beroep op het eigen belang — als Griekenland failliet gaat, hebben wij daar nog meer last van — kan men proberen een deel van de burgers over de streep te trekken. Maar zelfs dat is een zware opgave.

Echte Europese solidariteit zou inhouden dat de inkomensoverdrachten via de verzorgingsstaat zich niet beperken tot de burgers van een land, maar dat deze ook tussen de burgers van verschillende lidstaten plaatsvinden. Vooral nog lijkt het maatschappelijke of politieke draagvlak daarvoor ten enenmale te ontbreken — al komt de hulp aan Griekenland de facto op een dergelijke overdracht neer. Toch houdt Philippe Van Parijs in zijn bijdrage aan dit nummer een pleidooi voor het europeaniseren van inkomensoverdrachten via de invoering van een 'eurodividend', een gegarandeerd Europees basisinkomen voor alle EU-burgers. Op dit moment mag een dergelijk voorstel een dagdroom lijken, op termijn zou introductie van zo'n eurodividend wel eens een belangrijke voorwaarde voor het creëren van een Europees gemeenschapsgevoel kunnen zijn.

Een ander aspect van de Europese integratie, maar ook van het globaliseringproces in brede zin, is de verscherping van de internationale concurrentie. Die maakt het lastiger om een kostbare verzorgingsstaat in stand te houden, doordat de hoge (loon)kosten de concurrentiepositie van een land kunnen verzwakken. Dit is echter geenszins onvermijdelijk. Onze

concurrentiekracht wordt immers niet alleen door onze (loon)kosten bepaald, maar ook door onze productiviteit. Een genereuze verzorgingsstaat die bijdraagt aan een gezonde en hoogopgeleide beroepsbevolking en een kwalitatief hoogwaardige infrastructuur, verhoogt ook de productiviteit en versterkt daarmee de concurrentiepositie.

Daar komt bij dat volgens de Turks-Amerikaanse econoom Dani Rodrik de grotere kwetsbaarheid van nationale economieën als gevolg van globalisering, juist kan leiden tot een grotere vraag naar sociale bescherming. Blootstelling aan de risico's van globalisering kan daardoor de bereidheid om bij te dragen aan de verzorgingsstaat vergroten. Dit zou verklaren waarom kleine open economieën als de Scandinavische landen, Nederland en België juist een relatief grote en genereuze verzorgingsstaat hebben.¹⁶ Als de bevolking bereid is de kosten van de verzorgingsstaat, in de vorm van hoge belastingen en premies, te dragen en dus genoeg te nemen met een lager netto-inkomen, heeft dit geen negatief effect op de concurrentiepositie.

Als mensen veel kennis hebben over de individuele risico's die zij lopen, kan dat de solidariteit ondergraven

Een derde aspect van globalisering is een toename van internationale migratie. Die maakt het lastiger om te bepalen wie wel en wie niet onder het bereik van de nationale verzorgingsstaat valt. Als immigranten gemakkelijk toegang krijgen tot de voorzieningen van de verzorgingsstaat, kan er 'verzorgingsstaattoerisme' ontstaan, dat niet alleen tot hogere kosten leidt, maar ook de bereidheid onder de (autochtone) bevolking om aan de verzorgingsstaat bij te dragen kan ondermijnen. Worden immigranten langdurig uitgesloten van de voorzieningen,

dan ontstaat er een onderscheid tussen ingezetenen met en zonder volwaardige aanspraken. Dat doorbreekt de nationale solidariteit. Het is een open vraag of dat het begin zou kunnen zijn van een steeds verdergaande differentiatie in sociale rechten binnen de nationale verzorgingsstaat.

MEER KENNIS OVER INDIVIDUELE RISICO'S

Solidariteit berust op een subtiele balans tussen kennis en onwetendheid. Pas als men enige kennis heeft van de risico's die men loopt en van de mate van onderlinge afhankelijkheid, zal men die risico's met anderen willen delen (*poolen*) en bereid zijn daarvoor te betalen (bijvoorbeeld in de vorm van een verzekeringspremie). Maar te veel kennis over individuele risico's kan de solidariteit juist ondergraven. Als precies bekend is hoe hoog het risico van ieder individu is en dus ook wie geen risico loopt, wordt een vrijwillige verzekering onmogelijk als gevolg van risicoselectie. Want als iedereen dezelfde bijdrage betaalt, zullen degenen met de laagste risico's zich aan de verzekering onttrekken. En is de premie gekoppeld aan de hoogte van het individuele risico, dan wordt een verzekering voor degenen met de hoogste risico's onbetaalbaar. Dit probleem van averechtse selectie kan worden opgelost door de verzekering verplicht te stellen — het is een hoofdargument voor het bestaan van verplichte sociale verzekeringen. Als de verschillen in risico tussen individuen erg groot zijn, kan de bereidheid van degenen met een laag risico om bij te dragen aan dergelijke collectieve verzekeringen echter afbrokkelen, doordat zij er met een grote mate van zekerheid niet van zullen profiteren.

Toenemende kennis over de factoren die risico's beïnvloeden, van genetische factoren tot een ongezonde leefstijl en van het opleidingsniveau tot de buurt waar men woont, verzwakt dus het tweezijdige karakter van solidariteit en maakt het lastiger om de groepen met een laag risico aan een collectieve regeling te binden.

Waarschijnlijk maakt de reden waarom mensen een groter risico lopen hierbij wel uit. Als dit geheel buiten hun macht ligt, zoals genetische aanleg of een aangeboren handicap, dan lijkt de bereidheid tot solidariteit van anderen groot. Als het hoge risico als een eigen verantwoordelijkheid wordt gezien, zoals een ongezonde leefstijl, zou dit de solidariteit wel onder druk kunnen zetten (zie hierover ook de bijdrage van Van der Veen aan dit nummer).

Een interessante kwestie is in dit verband de factor leeftijd. Dat ouderen een hoger risico lopen op gezondheidsproblemen en meer aanspraak maken op inkomensoverdrachten (pensioenen) dan jongeren, is evident. Nu is leeftijd een factor die niemand kan beïnvloeden en daarom zou deze ook geen reden moeten zijn om iemand uit te sluiten van solidariteit. Daar staat echter tegenover dat we weten dat we met het ouder worden een groter beroep zullen doen op de solidariteit van jongeren en ons daar dus op kunnen voorbereiden. Daarom wordt soms gesuggereerd om, analoog aan de pensioenen, ook voor de toekomstige zorgkosten te sparen, zodat ouderen minder een beroep hoeven te doen op de solidariteit van jongeren. Een dergelijk voorstel gaat echter voorbij aan het feit dat het gebruik van zorg tussen ouderen onderling sterk verschilt, waardoor in de praktijk sommige ouderen te veel en anderen te weinig zullen sparen. Het is daarom verstandiger om ook in de zorg een beroep op de solidariteit van jongeren te blijven doen, in de wetenschap dat zij ook ouder worden en dan zelf graag een beroep op zorgvoorzieningen zullen doen.

TOT BESLUIT

De verschillende maatschappelijke ontwikkelingen die in dit artikel zijn besproken, zetten de solidariteit in onze samenleving onder druk, doordat zij het minder vanzelfsprekend maken dat degenen die het meeste bijdragen aan de solidariteit zich voldoende kunnen identificeren met degenen die er het meeste van profiteren of het vooruitzicht hebben er in de toekomst ook

zelf baat bij te hebben. Ik heb in deze bijdrage echter laten zien dat dit niet hoeft te betekenen dat het draagvlak voor solidariteit in algemene zin afbrokkelt. Het is ook denkbaar dat de ene soort solidariteit plaatsmaakt voor een andere of dat de kring met wie men solidair is verandert (zie bijvoorbeeld het artikel van Menno Hurenkamp).

Zo wordt het in een individualiserende en globaliserende samenleving wellicht moeilijker om de eenzijdige solidariteit, die is gebaseerd op gedeelde waarden of een persoonlijke band, in stand te houden, maar het draagvlak voor tweezijdige solidariteit, die is gebaseerd op wederkerigheid en welbegrepen eigenbelang, hoeft hierdoor geenszins te worden aangetast. Wellicht is het proces van professionalisering en bureaucratisering inmiddels te ver doorgeschoten en moet er meer ruimte worden gecre-

eerd voor informele en vrijwillige solidariteit, waarbij professionele ondersteuning echter wel van groot belang kan zijn.

Toenemende kennis over individuele risico's kan het mogelijk en nodig maken om een scherper onderscheid te maken tussen degenen die buiten hun schuld een beroep doen op solidariteit en degenen die daar zelf verantwoordelijk voor kunnen worden gesteld. Er is dan ook alle reden om solidariteit te handhaven als een van de centrale sociaal-democratische beginselen. Tegelijkertijd zal de wijze waarop hieraan in de praktijk wordt vormgegeven wel moeten worden aangepast aan de gewijzigde omstandigheden (zie hiervoor een aantal suggesties in de bijdrage van Van der Veen). Om di Lampedusa te parafaseren: juist om de solidariteit in stand te houden, zullen we haar vormgeving moeten veranderen.

Noten

- 1 Zie hierover bijvoorbeeld het themanummer 'Solidariteit in crisis' van *Christen Democratische Verkenningen*, zomer 2012.
- 2 CBS, Statline: maatschappelijke participatie.
- 3 Bekkers, R. H. F. P., Boonstoppel, E., Schuyt, Th. N. M., Gouwenberg, B. M. (2011), 'Geven door huishoudens', in: *Geven in Nederland 2011*.
- 4 CPB, *Centraal Economisch Plan 2012*, bijlage 9.
- 5 Zie P. de Beer & F. Koster (2007), *Voor elkaar of uit elkaar?*, Amsterdam: Aksant.
- 6 Zie P. de Beer (2007), 'How individualized are the Dutch?', in: *Current Sociology*, vol. 55, nr. 3, pp.389-413.
- 7 P. de Beer & F. Koster (2007), *Voor elkaar of uit elkaar?*, Amsterdam: Aksant.
- 8 Bron: CBS, Statline.
- 9 Bron: CBF (<http://www.cbf.nl/Cijfers/overzicht-baten-lasten.php>).
- 10 ZACAT: EVS 1981-2008 Longitudinal Data File (<http://zacat.gesis.org/>).
- 11 R. D. Putnam (2007). 'E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture', in: *Scandinavian Political Studies*, 30(2), pp.137-174.
- 12 Zie bijvoorbeeld Maurice Gesthuizen, Tom Van Der Meer & Peer Scheepers (2008), 'Ethnic Diversity and Social Capital in Europe: Tests of Putnam's Thesis in European Countries', in: *Scandinavian Political Studies*, 32(2), pp. 121-142.
- 13 Vgl. M. Bovens & A. Wille (2010), *Diplomademocratie*, Amsterdam: Prometheus.
- 14 Een bekende representant hiervan is Theodore Dalrymple. Zie bijvoorbeeld zijn *Leven aan de onderkant* (Spectrum, 2004).
- 15 Zie bijvoorbeeld W. van Oorschot & W. Arts (2005), 'The social capital of European welfare states: the crowding out hypothesis revisited', in: *Journal of European Social Policy* 15 (1), pp.5-26.
- 16 D. Rodrik (1996), *Why do more open economies have bigger governments?* NBER Working paper no. 5537. Washington (DC): NBER.